

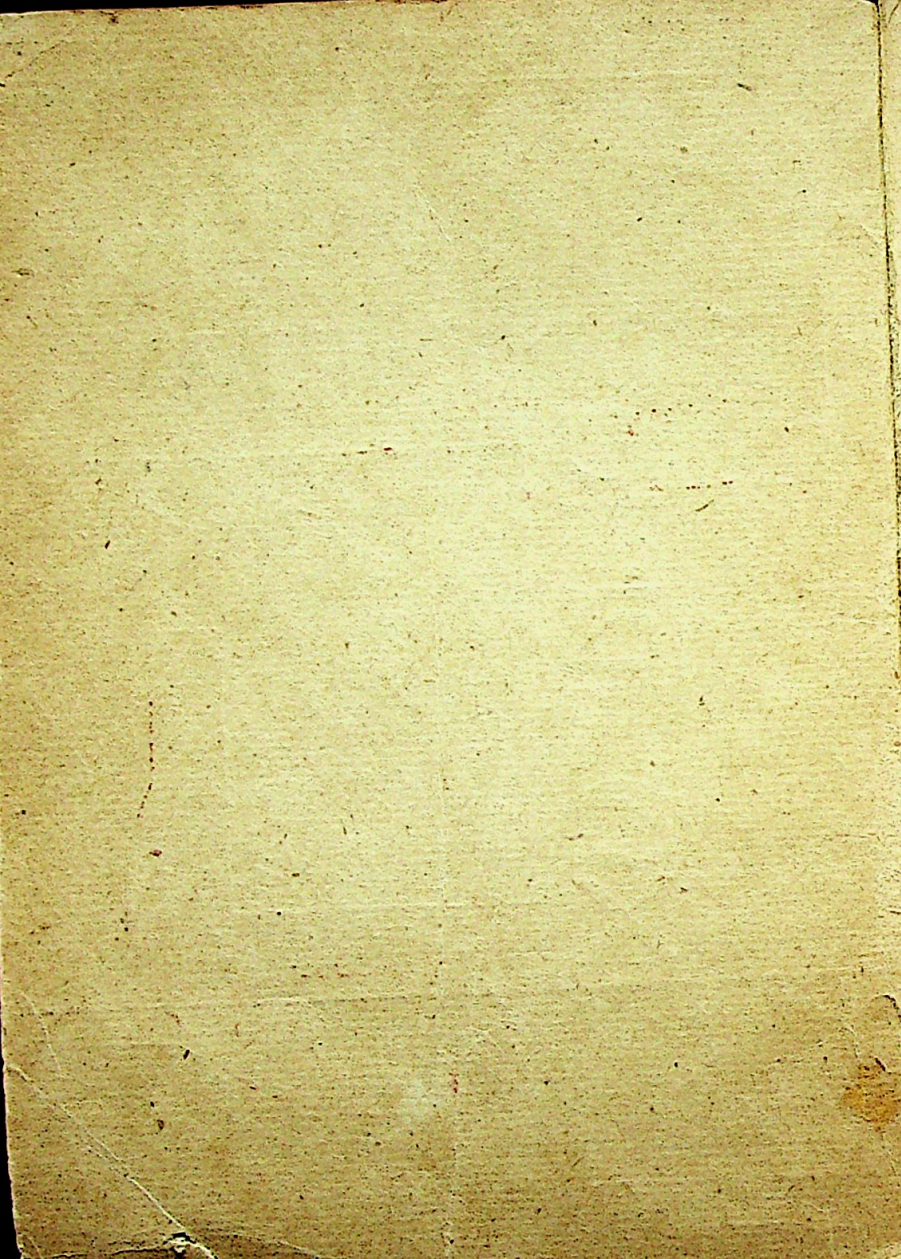
М. КУЛИШ

КОМУНА

В С
И
Л
А
Х

РУХ

М. КУЛІШ

КОМУНА В СТЕПАХ

Вища Науково-репертуарна Рада при
Відділі Мистецтв Головополітосвіти
НКО УСРР п'єсу до вистави дозволила.
Літ. Б. № 5777.

Фрук-Ленчиківі
Від ^{вдячного} Авт-Клеуса
24/ХІЗІ.

РУХ*1931

Бібліографіч. опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“
та інших покажчиках Української
Книжкової Палати.

Обкладинка худ. Жалка-Титаренка

Укрголовліт № 9866 (2504)
Укрполіграфоб'єднання,
13 др. ім. Леніна, Золот., 11.
З. 3593—5.000—2 1/2 арк.-31.

ДІЯ ПЕРША

Сцена I

1

Опівночі дід Касян, сторож у комуні, вертався з обходу. Звичка була в старого з самим собою розмовляти, навіть сперечатися. Отож і тепер гомонів:

— Либонь ночі прибавилось?.. А ти ж думав,— скоро осінь! Он і гуси на яру, й косарі¹ зійшли... Може сядеш, старий, відпочинеш? А сяду, хіба що... *Сів на перелазі.* Може й закуняеш трошки? Ой, ні! Бо як тільки закуняю, дак, не повіриш, третю ніч хазяїн верзеться. Немов ходить отак по комуні, огинається, роздивляється... Та то ж сон! А як не сон?.. Та сон, Касяне, бо де вже тому хазяїнові взятися, коли п'ятий рік, як утік із хутора, подався за білими. П'ятий рік, гей!.. *Замислився, звисивсь сонним усом. Підвів очі.* Ти диви, ізнов верзеться!..

2

Од баштану кралася постать. Стала, обдивилась, тихо пішла до саду. Дід очі протер:

— Та невже це справ?.. Гей! *Постать стала.* Хто там ходить? *Постать завмерла.* А ходіть

¹ Косарі—сузір'я Оріон.

сюди! Іди, кажу, бо на сполох ударю! Ти диви—
іде! Хазяїн. Та ще й живий, справжній, Вишне-
вий!.. Еге-е, так це був не сон...

Підійшов Вишневий. Картузиком прикрив серце.
Тихо мовив:

— Не впізнали, діду?.. Це я.

Дід Касян

— Та як не пізнати! Тільки зразу не йняв віри,
думав, що це сон.

Вишневий

— Сон, кажете?

— Еге ж. Ще й подумав: сон який поганий.

— А я теж, як побачив свій хутір, подумав—
немов сон, поганий сон: млин стоїть, хати нема-
зані, бур'яни кругом...

Дід Касян *перебив*

— Де ті бур'яни?

Вишневий

— У мене був квітник, а тепер там що?

— Картопля. А хати помазані аж двічі!

— Чого ж вони темні та смутні такі?

— Темно дивитесь на них, от вони й темні..
Та ви що, прийшли свій хутір одбирати? Та чому
вночі?

Вишневий *сумно*

— Темні й смутні. Отут мак у мене ріс і на-
гідки... Що ви тут наробили, хлопці, ой що на-
робили! У мене було хутір аж пахкотів, як квітка
серед степу бренів, а тепер... Гляну-погляну — все
чисто не те, не так стоїть, не так росте, не так
цвіте. *Аж скрикнув од болю й суму.* Це ж не мій
хутір, діду Касяне, га!

Дід тонко посміхнувся

— А нуда ж не ваш.

Вишневий

— Та ні!.. Що ви з його зробили, питаю?

Дід Касян

— Комуно зробили та й живем собі. Комуною живем.

— Не хочете зрозуміти.

— Та як же вас і зрозуміти! Де б прийти провідати нас удень і на хутір на наш, на комуно, подивитися, а ви вночі вештаєтесь.

— Серце болить, діду! Пече, горить воно.

— То з таким серцем не можна й приходити. Не можна з таким серцем.

— Хіба не можна? Подивитись на рідную землю не можна?

— З таким серцем, що горить, небезпечно. Тепер літо, все стоїть, як порох, ще й до того ніч... *Ударив у стукалку. Вишневий як од гармати здригнувся. Заблагав.*

— Не треба! Ось перестаньте! По-дурному боїтесь, діду Касяне.

Дід суворо

— Чого прийшов? По що?

— Не сам прийшов,—журба привела.

— Удень приходьте!

— Удень, діду, люди побачать, сміятимуться, глузуватимуть, як оце й ви зараз. Дак я вночі. Третю ніч походжаю кругом, стережу. Та ще й як стережу, гей! Ви ходите та в стукалку, а я в серце б'ю, калатаю, в серце, діду. Ви сядете та й закуняєте, а я й оком не зморгну—дивлюся. Ви вранці спати, а я ген туди, в степи, щоб ніхто й не бачив. Жду вечора, щоб іще раз побачити, поглянути на рідную землю. П'ять років не бачив,—ви ж знаєте, служили ж у мене.

- А знаю.
- Служили. Теж за сторожа, пам'ятаєте?
- Аякже. Удень, кажу, приходьте!
- Не багато ж розжились од революції.
- Як саме?
- Були в сторожах і тепер за сторожа. Не все одно?
- А не все одно.
- Хіба, діду?
- Як кого стерегти — не все одно. То я вас стеріг...

— А тепер?

— А тепер нас, *усміхнувся дід та аж у стукалку вдарив. Вишневий знов заблагав.*

- Не стукайте. Ось заждіть!
- Ну от іще, стану я ждати!
- Хвилинку заждіть! Я зараз піду. *А вас прошу, нікому не кажіть, що приходив уночі. Не через те, що боюся, ні! Ніякої шкоди не хотів я тут заподіяти. Стерігся й на соломинку наступити. Журба, кажу, водила. Чуєте, діду? Журба.*

Дід Касян, не дивлячись

- У вас журба, у нас тепер робота. Йдіть собі!

Вишневий, одійшовши трохи

- А собаки мене впізнали. Правда, не всі. Свої впізнали. Лащились, лащились... *Витер сльози.* А де поділася Вутла? Здохла, чи може вбили? Де Вутла, питаю?..

Дід насунув шапку. Ударив у стукалку що є сили. Хрипко загукав:

- Уставайте! Він вернувся. Хазяїн. *Вишневий упірнув у темряву. Дід скоро зчувся. А нащо точу я паніку? Хто нишком приходить, за того нишком треба й сказати. Подумав. Авжеж! І не всім...*

Сцена II

1

Так із картузом біля серця й пішов Вишневий. Навманя. Біля млина в ярку побачив огонь, па- суться коні. Підійшов обачно. Чує голоси,— один знайомий.

...ти про машину, а я про комуну все думаю. Що той головує, той писарює, той агітує, а я, Макаре, за всіх роби...

Причайвся Вишневий, кожне слово ловить. Аж затремтів, коли Макар скупю, немов вивертаючи кожне слово, сказав молодому:

— Гірше, як за хазяїна було, їйбо...

Молодий, видно, про своє

— Не можна без машин. Прокашлявся. От ду- маю я про одну...

Макар

— Казали, тракторі будуть, електросвітло, як у райському саду, а вийшло, що до коней іти, то й свічки вночі нема. По стайні в Панаса гу- ляєш. Якби, кажу, було де піти та заробити, то й ну її к божій матері отаку комуну, га, Якове? *Молодий раптом устав і пішов. Ти ж куди?..*

Молодий із темряви

— Набігла категорія. Може таки надумаю.

Макар услід

— Гех, ти... Думало! *Обернувся — хазяїн. Аж остовпів.*

2

Вишневий, картузика к серцю

— Здрастуй, Макаре!

Макар *очувся*

— Невже це ви?..

Вишневий

— Прийшов. Прибився, бач. Журба привела.

— Журба.

— Та й водить оце вночі. Не впізнаю. Трави, квітів—і тих нема. Ой, що ж ви нарobiliли?!

Макар *очі в землю*

— Од великодня дощу не було.

Вишневий

— А на старій межі знайшов, бач: тирсу, мишій, квіти. *Сумовито всміхнувся, сумовито поңюхав зів'ялі квіти.* Трошки старої моєї межі не заорали, дак вони, дивлюсь, ростуть. Отам за яром. А більше ніде нема, хоч увесь степ виходи. Ні тирси, ні мишію. Самі бур'яни. Млин стоїть. Хати немазані... *По павзі.* Так кажеш — якби було де заробити, то й пішов би?

Макар обвів кругом оком. Промовчав.

Вишневий

— А далеко не треба йти. До цього млина ось, що стоїть, і не далі, як за ту землю, що гуляє. *Макар глянув на Вишневого. Не зрозумів.* Що аж просить Макарових роботящих рук, як не скаже: ой, найди собі, Макаре, підходящих товаришів, складітесь у трудящий колектив та й візьміть мене од комуни, і млина — прогодую, зодягну й узую.

Макар

— Не дадуть...

Вишневий

— Нам то ні, а таким, як ти, Макаре, — вам дадуть. *Макар недовірливо всміхнувся.* Так, так! Не знаєте ви своєї сили, Макарі, і прав своїх ще не знаєте. Ану згуртуй біля себе трьох таких, як ти, з комуни та ще трьох бідніших із хуторів та вдайтеся ви в город, до окрзу, — дадуть. І млина дадуть, бо стоїть... Хочеш, поможу тобі це зробити?

Макар знов обвів оком. Прислухався. Хотілось дати відповідь, а вийшло:

— На світ береться.

Вишневий подивився на схід

— Так. Світає. *Задумався, блиснув сльозою.* І небо щось не таке вже, як колись було. Невміте немов, полиняле, сіре якесь... Пам'ятаєш, як колись ми ще хлопцями пасли коні? Ти почав у нас служити, а я з города приїхав, із школи. Отут, здається, і пасли. У розбійників гуляли, я тобі ще їсти носив. Пам'ятаєш? Десять років вислужив у мене — і як жилося! А тепер не віриш мені? Думаєш — обдурю? Думаєш, що про власну користь дбаю, що своє щось маю на думці? Почув, що важко тобі в комуні, от і раджу. Раджу, покіль не пізно.

— А що?

— А те, що бурчиш ти мабуть у комуні, — тому слово, тому друге, що погано жити, а хтось чує та на карб твій пише. Недарма ж голова комуни напитує через Луку нових кандидатів.

— Кому на зло?

— Не на зло, а про запас, щоб було ким затулити твоє місце, другого чи третього, розумієш? Отож краще згуртуватись у колектив, млина взяти...

— А комуна ж як?

— Ти, я бачу, більше клопочешся нею, ніж вона тобою. І комуна хай живе на своїй землі. Як, Макаре?

Макар по павзі

— А так, що пора вже коні гнати. Кинув у багаття землі, пригасив огонь і пішов до коней. Вишневий дивився вслід, чи обернеться. Біля коней Макар скупю обернувся. Тоді Вишневий сів і став терти скупим багаттям руки.

Сцена III

І

Розвиднялось. Із садка вийшла дівка. Побачила, що дід Касян тяжко замислився, підбігла навшпиньки.

— Руки вгору!

Дід Касян

— Га?.. Ой, це ти, Химо, а я подумав, чи не він.

— Хто?

— Хто?.. Та це я так. Згадалось колишне.

— Закуняли мабуть?

— Де вже тут закуняєш! Чуєш — дзвонять? Ой, укусять тепер вони нас, тепер укусять.

— Хуторяни? Ще дивіться до нашої комуни пристануть. Чули, Мотренька казала, що Кошарного Максим хоче в нашу комуну вписатися і батька і хуторян, котрого побіднішого, підбиває? Та киньте, діду, стукалку! Хіба не бачите—день!

— Ти диви, рука сама вже стукає. Чотирнадцять год, гей! А Кошарного Максим до нашої Мотреньки мабуть ночувати ходить, що такий добрий?

Хима перебила мову

— Хлопці ще не вставали?

— Микитко спить, а Яків ще звечора десь подався. Все про машину якусь думає, то й подався в степ, щоб ніхто не заважав.

Хима зірвала гілечку й, непомітно одриваючи листок по листку, загадала. Зірвала останнього.

— Мабуть та машина поміж яrivчанських дівчат ходить. Не казав, коли прийде? Воду ж треба носити. Та киньте ви стукалку!

— Хіба знов застукала?.. А диви, чи не він це йде? Авжеж Яків. Про вовка помовка...

2

Хима, помітивши, що Яків хоче уникнути зустрічі.

— Не знаєш, Якове, яке сьогодні в яrivчан свято, що дзвонять?

Яків

— Свято?

— Еге. Ти ж там був?

— Там?.. *По павзі.* А був! То що?

— Отож і спитала.

— Випитуєш?

— Ну от іще! Просто собі спитала. Чуємо з дідом — дзвонять.

— Не боюсь я, от!.. Усім скажу, що випив.

Хима аж одступила

— От тобі й маєш!.. Та ти... *Нюхнула повітря.* Пху! Ти справді самогон пив?

Яків

— Отак би й спитала зразу, а то починає з свята.

— Що ж це таке, Яшо? Ніколи ж такого не траплялося з тобою.

— А от і трапилось! І всім скажу, що трапилось! Випив! Через категорію випив!

Дід Касян

— Я ж казав, кинь про таке думати, Якове!

Яків

— Не можу, бо глибоко запала ця категорія в голову. От учора поливали ми садок. Цілий день відрами воду носили. А постав таку, як я думаю, машину, дак вона б за годину-дві ввесь сад залила. Що?

— Не можна нашому братові про таке думати.

— Чому ж не можна?

— А тому, що на такі штуки люди є, великого розуму люди, кажуть.

— То чого ж, скажіть, така категорія мені в голову впала? Чого? Я її жену, я вже не хочу думати, а вона все лізе. Що б не побачив, де б не побачив, зразу ж думка,—чи не можна його на машину обернути? Та ось зараз, смійтесь, дивлюсь я на вашу стукалку, а десь у голові вже думка гризеться. Хіба тепер така стукалка годиться? *Узяв у діда стукалку, гірко обдивився.* Парову тепер стукалку треба, щоб парою вона стукотіла. А цю...

Та й кинув геть. Хима об поли вдарила.

— Та ти п'яний?

— Уже не знаю, чи я п'яний, чи тверезий, чи я хворий, чи дурний.

Дід Касян

— От за це, що закинув,—дурний! *Пішов.*

3

Яків

— Цілу ніч!. Думав, що самогоном можна таку категорію затуманити.

Хима

— Де ж пак. Уже Мотреньці та й мені цю ніч та твоя машина снилася.

— Та ну?

— От право!

— Ану розкажи!

— Немов отак хата. Поле. Я вийшла й стала біля дверей. І немов випав дощ, буйний дощ. Стала вода. А небо все в райдугах, аж дзвонить. І в калюжах райдуги, а степ голубий-голубий. От право! І немов я жду тебе...

— Кинь! То в тебе маланхолія завелась у голові...

— Та слухай! Немов я жду тебе й ще якоїсь дівки з тобою.

— Сама маланхолія!

— І немов приходять та дівка, сміється й каже, що тебе машиною переїхало. Ха-ха! Отією, що за неї думаєш і мабуть ніколи ти її не видумаєш.

— Видумаю!

— Ой, мабуть, ні!

— Таке, мабуть, як той індик видумає. *Засміялась і побігла. Біля клуні гукнула. Мотренько, вставай! Пора!*

Яків набрав з бочки відро води, вилив на голову й пішов.

4

Із клуні вийшла Мотренька. Озирнулася. Тоді в клуню:

— Нікого не видно. Виходь, Максиме!

5

Вийшов Максим. Зиркнув на всі сторони.

— Ну, прощай!

— Увечері прийдеш?

— Аякже.

— І з батьком поговориш?

— Та батько ж, кажу, такий, що й зараз у комуна, мати не хочуть.

— Не хоче — і не треба! Тебе й без землі наша комуна прийме. Хима питалась у голови, немов її родич проситься. Сказав, — можна буде.

— А як, приміром, не пустять мене мої старі, підеш до нас на хуторі?

Мотренька роздумливо одхитала головою.

— Ні.

— Можна буде на виділ вийти.

Мотренька заколупалась пальчиком по стінці. Зідхнула.

— Ні! Краще тобі до нас пристати.

6

Тільки розійшлися, аж тут Микитко. Побачив Максима, картузика по-парубоцькому загнув, зневажливо цвіркнув. Максим привітався.

— Доброго здоров'я, товаришу Микитко!

Микитко зневажливо

— Здоров! Хоч я тобі не товариш, і ти мені не товариш, і обидва ми не товариші. Максим промовчав і пішов.

7

Микитко до Мотреньки

— Що ж це ти, Мотренько, га?

— Що?

— Немов не знаєш?

— Та що таке?

— Зраджуєш інтереси, так?

— Які інтереси?

— Які?.. Пролетарські! Свої товариші під рукою, а ти з якимсь хуторянським елементом спиш. Де ж твоя свідомість?

Мотренька зареготалася

— Ну й штукар ти!

Микитко озирнувся, чи не почув хто, чи не бачив.

— Ти не смійся, бо я сурйозно... Бо це діло сурйозне. У городі за таку лінію з комсомолу, щоб ти знала, викидають. Звичайно ти, як негородська, про це не знаєш, а я, брат, не треба лучче знаю. Та й сама подумай: ну нехай би він був з кенесе, наймит абощо, а то ж трохи не з кулацького роду...

— Хто? Максим?

— Так.

— Та його батько колись по панських якономіях служив, а тепер — середняк. А з ким мені спати, скажи? Яків про машину думає, Костя хворий, а ти ще малий...

— Я малий? Та мені, щоб ти знала, п'ятнадцятий пішов, скоро шістнадцять буде. Та ти не дивись, що я немов би малий. Це тільки так здається. А якби послав хто зо мною, то не те б сказав. Я, брат, городський пролетарій. Ти ще не знаєш, що в мене струмент папашин у городі є, слюсарський.

Мотренька знов у регім

— Ну й штукар!

— Підожди, Мотренько!

— А хай тобі... Пусти!

— Ось зажди, я про сурйозне щось скажу.

— Мабуть ще якусь штуку викинеш?

— Давай я з тобою спатиму!

— Що?

— А тоді поберемось. Я сурйозно. Ти не знаєш, як мені доводиться думати про тебе — і вдень і вночі. Я по-городському полюбив тебе, а не так, щоб тільки дурити. У тебе, брат, очі, ти розумієш... Такі ж сині, знаєш, теплі! І хоч би ти раз подивилась на мене сурйозно, Мотренько! Бо ніхто ще не любив мене, Мотренько, хіба що папаша, так і той з голоду передчасно помер, а матері й не пригадаю. А як я по хуторах та по кулаках поневірявся, то хіба хто ставився до мене сурйозно, як до пролетарія? Пір'я давали дерти та куплетів заставляли співати шкуролупи! Глузували. Я про все тобі розкажу, як пустиш мене до себе спати, бо дуже інтернаціональна моя життя була, Мотренько...

— А чудний ти який, Микитко, сьогодні! От право. Аж жаль бере. Та тільки який же з тебе парубок! Цу-ру-палок! *Побігла на тік.*

Микитко спробував був удати з себе байдужого. Не вийшло. Заклінав очима, от-от заплаче.

132
— Хух! Аж очі змокрили. От не везеться мені на любов, од самого малолітства! Передвременно не везеться...

8

Пройшов з путами Макар.

9

Раптом із току набігли дівчата. Гомін. Крик.

— Лука з полювання прийшов!

— Цигана привів!

10

З'явився Лука з циганом. Прийшов Яків. Підійшов Макар. Лука скинув рушницю, ладівницю:

— Здорові були, герої й героїхи!

16

Хима

— Ну, як? Багато сердешних качок настріляли?

Мотренька зазирнула в торбу

— Одна. Та й та, диви, свійська!

Хима заглянула

— Ой, лишечко! Та ще ж наша качка! І крила нема.

Баба Лукія набралась повітря, як міх; щоб вилаятись, та Лука перебив.

Лука

— Недисципліновані в нас качки. Ген куди зайшли. Аж за Вчорашню греблю. Іду, віриш. Тиль-тиль зоря ще й туманець. Гульк — качки на воді. Я, конешно, ба-бах. Роздивився... Ну, сучасний момент зовсім не в качці. Ось я вам нового кандидата привів. Хоче вписатися в нашу комуну, віриш. Товаришу Муно! Вийдіть наперед! Появіться!

Мотренька

— Цигана в комуно!

Баба Лукія знов набралась повітря

— Ой боженько!

Циган

— То ж мені моє мале казало, що я на бога скидаюся, а воно, бач, і великі кажуть.

Лука

— Чули? Гострий, як бритва, голий, як бубон, — саме нам під стать. Приймем? Як ви думаєте, герої й героїхи?

Микитко

— А який він на анкету?

Лука

— Та за ним аж плаче. Ось спитай!

Микитко *втяг олівця, паперу*
аркушик

— Як звати?

Циган

— Люди кажуть Муна.

— По-батькові?

— Мабуть сирота.

— Та ні! Сирота це родинний стан. Батька як звали?

— Гутò вже мати краще знали.

Макар

— А чом у неї не спитав?

Циган

— Ніколи було. Я саме народжувавсь, а вони вмирили — у кожного своє діло було.

Микитко

— Прізвище?

— Нема.

Микитко *до Луки*

— Кандидат без прізвища.

Лука

— Аби герой був, а за прізвище — байдуже. Руки є? Ноги? З головою? Катай, віриш, далі.

Макар

— Ось я йому прикладу: Гутукало!

Циган

— От спасибі, чоловіче, що свого позичив.
Я оддам.

Усміхнулись комунари. Микитко серйозний.

— Де й коли народився?

— Малий був, не знаю.

Микитко записав

— Не знає. Національності—циганської. У царському війську не був. У Червоному...

Циган

— Коло війська був. Отак близько одне одного стояли, а всередині не був.

Микитко

— Неграмотний. Позапартійний. Професія?

Макар буркнув

— Коні крав.

Циган до Макара

— Та це в мене питаються, чоловіче!

Усміхнулись вдруге комунари. Микитко серйозний.

— Хазяйство маєш?

— Мав колись: жінку, діти, шатро. Шатро порвалося, а жінка й діти так до людей позвикали, що як почали гуго люди з голоду мерти, так вони й собі за людьми подалися.

Хима

— Сердешний.

Макар буркнув

— Голосуй. Може вийдеш заміж.

Микитко

— На анкету кандидат підхожий. Висновок?..
Я думаю — прийняти.

Макар

— Виходить, діло наше вже циганське, га? Дожилися? Та люди засміють. І так он на сміх піднімають, що не комуна, мовляв, а копиця старців та калік.

Микитко

— Діло наше не тільки циганське, а інтернаціональне, дядю. Крім цього в нашій анкеті питання, чи не засміють люди,—нема.

Макар

— Та ти на язик проворний!.. Понаприймали вас—ні косою, ні вилами, самим язиком плещете. А за вас роби, надсаджуйся, рви жили й м'язи. Комуна! Та ще цигана тобі..

Хима

— А коли це так було, дядю? Коли? Однаково ж, усі разом робили й робимо.

Макар

— Коли? Та ось і зараз. Один на скирті, другий десь біля качок. Хіба ж це однаково? Аж сонце он регочеться.

Лука

— Котра зараз година?

*Яків витяг якогось доморобного
годинника.*

— Ще шести нема.

Лука

— Чуєш, Макаре? А робота в нас починається о шостій. А чого ти так рано на скирту поліз, з якої причини, то я вже не знаю, віриш.

Циган

— А буває, що спросоння чоловік замість жінки аж на скирту вилізе, буває.

Розлігся регіт.

Микитко

— Подай цигана в комуну. Хто за цигана?.. Я перший.

Яків

— На й мою руку.

— Два! Хто ще? Гех, навались.

Макар

— Ще старців усіх поприймайте!

Хима

— Ну й що? Аджеж для голоти нам комуну дано. І товариш Ленін сказав...

Макар

— Тоді торби на плечі, а ліру в руки: подайте, не минайте... ✓

Голос

— А баби ворожитимуть, ге-ге...

Хима

— Товариш Ленін сказав...

Макар

— Що ти, Химо, і за цигана не вийдеш...

Хима

— Неправду кажете. Він сказав...

Макар

— Ну, що сказав? Що вийдеш?

Хима озлилась

— Він сказав... Гвіздки куватиме! Он коням підков треба!

Микитко

— Три. Хто ще за циганську націю, щоб до інтернаціоналу її?

Лука

— Чотири!

Хима

— Мотренька п'ять.

Мотренька

— Як усі, так і я... П'ять!

11

На костурах, без правої ноги, підійшов Лавро, голова комуни. За ним дід Касян.

Микитко

— Товаришу голова! Ваш голос — і циганська нація наша.

Лавро

— Шість...

Микитко аж підскочив

— Шість!

Лавро показав на годинника

— Без трьох хвилин. Не забувайте: годинник, дисципліна, організованість! Пора!

Хима

— Прийдем чи одмовимо?.. Треба ж якось... Товаришу Лавро!

Лавро

— Це питання завдаси загальним зборам. А сьогодні порядок денний: домолот озимої, вивершення третього стогу соломи, важіння ячменю. У поточних справах: перекрити причілок на клуні, прокопати канаву в саду, вичистити саж. Мотреньці за те, що забожилась, бур'ян на вгороді виполоти... Бур'яни в нас кругом. Товариша цигана погодувати й, на мою думку, прийняти...

Макар

— Це проти статуту!

Лавро

— За кандидата. За коваля буде! А придивившись до його на малій дистанції, тоді вже остаточно вирішимо й скажемо... *Глянув на годинника.* Шість! До роботи!

Микитко заграв на губах Інтернаціонал, удаючи оркестру.

— Трам-тру-ту-туру-туру-ту-ту, бам... Хай живе циганська соціалістична республіка. *Комунари рушили.*

12

Лавро непомітно гукнув Луку

— Хазяїн вернувся.

Лука не втямив зразу

— Хазяїн?.. Який хазяїн?

— Вишневий.

Лука з хвилинку дивився на Лавра, чи не жартує той.

Лавро

— Факт.

На току почалась робота.

ДІЯ ДРУГА

Сцена I

1

*Задуманий, замислений, аж хворий, прийшов
Макар до Вишневого в Максимову хату. Максим
вийшов.*

Я оце роздумав і той... не пишть мене в колектив. Не треба.

Вишневий зідхнув

— Чудний ти чоловік, Макаре. Немов сам не свій, і слово в тебе не своє — невірне, непевне. Погодився ж нібито. А ці послали чоловіка в город. От-от як не приїде. Важили тут на тебе, як на голову, — і от маєш. А втім, роби, як краще. Дорога є тобі і в колектив, і до комуни. Це мені нема й не буде дороги. Тільки вийду отак у стіп, стану й питаюсь: добре! Землю в мене одібрано, реманент і хліб, усе моє добро. Ну, а далі, що мені робити? Де подіти оці руки, ноги, як замовити голодний шлунок? Кажуть — іди роби. Так і кажуть. Отже маю право я вписатися в колектив, щоб робити. Виходить, ніби маю. Так не хочу я, щоб усяке на колектив той лихословило — мовляв, колишнього хазяїна прийняли, кулака Вишневого, дарма, що в його й досі мозолі ще не зійшли. Не хочу. Може вже тоді, як закрасується ваш колек-

тив, як процвіте він, на всі степи забує достат-
ками та згодою, впрошуся я за сторожа.

— І нащо таке казати?
Макар

Вишневий
— За сторожа! Мені аби за сторожа, Макаре!
Бо минулого не повернеш! Може тільки колек-
тива стережучи, згадуватиму, як то дні колись
сяли, пахли отак... і степи наші пахли, по краях
леліючи. Уночі насамоті, щоб ніхто не заважав.
Обійду колектив, припаду до перелазу й спом'яну
як... капнула сльоза. Теж на перелазі я востаннє
попрощався з жінкою, з сином, коли по-дурно
од більшовиків тікав... На перелазі вдосвіта ш
мак цвів... Затремтіли плечі, борода заросил
дрібними, скупими слізками.

Макар розтривожився
— Серце крається й той... Не завдавайте
хоч такого жалю.

Вишневий
— Не вернеться! Уже мені за перелаз
гіжка, доріжка до смерти біжить. Поник
Мені аби за сторожа.

Макар
...ало за кого буде в колек

Вишневи й
— Ахтительний — діловитий чоловік. Усе зро-
бить до пуття. Та ось зараз. Послали б кого дру-
гого до міста, то чи й виклопотали б, а Гаврило,
я певний, що виклопоче.

Макар
— Недавній кулак. Дочок на буржуйок учив —
по-французькому...

Вишневи й
— І сам у них учився. А тепер політики на-
вчається нової, агрономії, газети читає. Молодець.
Ти скажи — хоть лаяв він цю владу? Перший во-
зить продподаток. А дочка вже за комісаром, і
другу примостить, ось побачиш:

Макар
— Воно так. Та тільки я не хочу. Та можна й
без мене. А за ці розмови я нікому не казав і не
скажу, — мій характер знаєте ж.

Вишневи й
— А чудний же ти, кажу, чоловік! Заляканий,
чи бог тебе святий зна. Подумай: ти наймит, з
комуни до тебе пристає Максим з батьком, не
хтонебудь, а ті, що сами по наймах ходили, та
ще з комуни, дивись, хто пристане. Та на такий
колектив сам Петровський благословення свое
дасть і в Вушківці золотим чорнилом запише.
А щодо Чухала, то й не треба кажу, хоч він те-
пер такий, як і всі — хіба не збіднів за ці роки?
А Ахтительний...

Вишневий *картузика до серця. Тихо*

— Ну як?

— Не знаю. Іде сюди.

3.

Ахтительний *увійшов*

— Бонжур у хату. *Обернувся, гукнув когось.* Наверни коней у холодок та дай води... *Пояснив.* Дочка Марія, старша. Народилась ще року тисяча дев'ятсот першого, дев'ятсот сімнадцятого скінчила прогімназію і з тої пори ніяк не може вийти заміж. Та я її оце на американський лад настановлюю, щоб не була бабою. Хай їздить із батьком, привчається до діла. *Найшов кухля, набрав води.* Ніколи не треба женського полу в хаті держати. Меншу, Ониську, отак возив і таки скрутив *випив* з комісаром, як розвборстку з мене брав. Півтори тисячі пудів пшениці, дак я йому й Ониську на придачу. На, кажу, і дочку і розвборстку. А тепер вона така там комісариха, що просто тре бьен. І любляться, як коти весною. *Окинув веселим і хитрим оком усіх.* Ну, коман ву порте ву? Або як казав у мене полонений австріак: як ша маєте допіру?

Вишневий

— Як там... Може послі поговоримо?

Ахтительний

— Був у городі, месьйо. З Маринкою їздив. Приїхав, зайшов до знайомого чоловічка: так і отак кажу й отак наше діло. А він мені — хоч так чи отак, а не вийде ваше діло...

Вишневий *другою рукою за стіл ухорився*

— Ну?

Ахтительний

— Я туди, я сюди, не виходить діло. Чую скрізь я: нон. Так я розсердився й пішов... угадайте до кого?

Максим

— До облаката?

Ахтительний

— У виконком, до секретаря. Прийшов до його, сучого сина, та й кажу: так і отак, хочемо заснувати трудовий колектив вашого імени, такі й такі ім'яреки, соціальний стан ось який. У його аж очі заграли — де ж пак: трудовий колектив його імени. А я йому далі: у комуни, що поруч, кажу, земля є гуляща, а в паровому млині горобців та мишей повно. Оддайте, кажу, нашому колективу хоч десятин із сорок і паровий млин, то ми хлібом обсипимо нашу комуністичну партію. Показав йому пляна й усе честь честю. Подивився він, поговорив телефоном з земвідділом — обміркуйте, каже. А там знайомий! — обміркували на тре бьен. Того ж дня й папери написали: колектив дозволено імени товариша Посунька, земля по ярк наша, млина в оренду на три роки... *Подав папери Вишневому, той зразу Макарові.*

Макар

— Та, я ж неграмотний...

Підійшов Максим і почав читати.

... дозволити с.-г. колектив імени товариша Посунька. Землю по ярк і паровий млин...

Ахтительний

— Азбук комунізму випросив, аж три, лозунгів, плякатів — пригодиться.

Вишневий

— Чуеш, Макаре?

Макар

— А господи!.. Чую...

Вишневий

— Віриш тепер?

Макар

— Та... вірю.

— Ну?

— Пишуся.

Вишневий

Мить
— А мене за сторожа. Ніхто бо так не встереже, як я. Як місяць ходитиму й світитиму очима своїми — на кожную соломинку. На перелазі стану, минуле спом'яну, за перелаз гляну, аж до моря. *Уявивши, що він біля перелазу.* Ой оберніться, мої ви мрії, на білі кораблі. Приплиньте ви до мого берега, приплиньте з-за моря!.. Та привезіть мені їсти й пити, хорошенько походити.

Сцена II

1

Зібралися комунари на загальні збори, мовчазні, похмурі, сумні. Важко підвівся Лавро:

— Порядок денний сьогоднішнім зборам пропонується такий: перше — про ліквідацію комунальної кухні...

Вибухли голоси

— Хто запропонував?

— Хай сам скаже!

Підвівся Макар

— Я подав думку, що не треба нам комунальної кухні. Лучче буде, коли кожне собі харчуватиметься окремо.

Хима

— Чи не вам самому заманулося цього?

Макар

— Не мені самому. *Повернувся до тих, що поруч сиділи.* Правду я кажу?

Вирвався голос

— Борщ який!

Баба Лукія набралась повітря

— І-іх... А який?

Макар

— А такий, що як служив колись по людях, то кращий їв.

Підхопили

— А хліб!

— Не хліб, а замазка до вікон!

— Хоч коники ліпи!

Баба Лукія

— Дозвольте слово. Ой, не могу, не могу я цього й чути. От їйбогу, ще ні разу, скільки мого віку, не спекла я й півгливкого хліба. За чоловіком була, у проскурниці служила, у заїзному дворі, у лікарні, у станового жінки, у бараках, у писаря, у мірошнички, у пивнички, в Явдокії Марковни — вже ж яка покійниця була на хліб вередлива: і крайчик, щоб хрускотів, і шкуриночка тоненька, бічечок рум'яний, і щоб пахтів

та щоб яснів,— а спитайте в неї, чи хоч раз спекла гливкий я хліб? Та язик у тебе гливкий, трясця твоїй матері, з його ліпи коники. Я скінчила.

Макар

— Сказала б краще: хліб гливкий— на зуби легше, а то наговорила. Та не про хліб річ. Я, наприклад, хочу, щоб кожне харчувалося так, як йому хочеться. Бо, наприклад, мені борщу хочеться, а комунальна варить куліш, завтра кулешу захочеться,— комунальна варить борщ.

Хтось додав

— Та в салдатах краще було, а ми ж тепер не тринадцята рота, а комуна, кажуть.

Лавро

— Так, Макаре, то не лихо, що хліб вийшов гливкий,— трапляється, а лихо, що дехто з нас ще на ідеологію гливкий. Та по дорозі до соціалізму ви знаєте, що тая комунальна кухня визнача. *По павзі.* Половину дороги, от. Цебто— хто доїхав до комунальної кухні, той доїде й до соціалізму. І голосую. Хто за комунальну, підніміте руки!

Микитко

— Р-раз!

Хима

— Щоб не тільки в нас була, а по всіх світах. *Кожне слідкувало й числило руки.*

Макар на цигана

— А ти куди ото. Опустити руку! Ти ще не член.

Циган

— Гуто ж скупий— і поспробувати не дасть!

Хима почислила двічі. Упав голос

— Шість.

Лавро

— Хто не хоче комунальної?

Знову кожне слідкувало й числило руки. Знов Хима почислила двічі.

— Шість.

Тиша нависла. Застигли. Що скаже Лавро.

2

Раптом у дверцях:

— Бонжур, камаради! Можна делегації?..

Оглянулись комунари — у дверях Ахтительний. За ним стали Максим і ще якийсь чоловік.

Лавро

— У нас зараз загальні збори. Будь ласка, заждіть там, у бібліотеці.

Чоловік, глянувши, що нема ікон, надів шапку, Ахтительний вийшов уперед

— Нам саме й треба до всіх вас екстренно до всієї комуни. Справа дуже негайна, ще й до того інтерна.

Микитко

— Чи не пір'я привіз дерти?

Ахтительний

— Же вуа одразу недисциплінованого елемента ще й крикуна. Колись такі крикунчики може й до діла були, а тепер радянській нашій владі од них тільки сама шкода. Як ви думаєте, камараде голова?

Лавро

— Кажіть, чого приїхали?

Ахтительний

— А того й приїхали, що тепер не крик революційній нашій партії та владі потрібний, а навпаки — тихий труд і шанобливе поводження ось таких, наприклад, колективів, як імени товариша Посунька, цебто — нашого, що його дозволено заснувати нам, прирізавши од вашої комуни сорок десятин землі, цебто — по ярку, і взявши в оренду вам ізвісного млина, який стоїть і не меле тоді, як радянській нашій владі аж кричить молоти треба.

Лавро в тон

— Словам вашим не ймем віри, покажіть, будь ласка, писані радянські основи.

Ахтительний

— Будь ласка ще й авек плезір, як кажуть французи. Вуасі вам писані радянські основи, вуасі печатка — серп і молот, — підпис, номер, місяць, рік. *Лукаво.* Стривайте... А не порвете?

Глянув на його Лавро

— Зразу знати, з ким водились та з ким звикли діло мати. Ми не такі. Комуна ми!

Ахтительний

— Пардон, я й забув... що ми маєм копії. Же ву прі. *Подав папери.*

Лавро передав Микиткові. Офіційно:

— Прочитайте, товаришу секретарю!

Микитко почав читати

— Громадянам хуторів Яривчанських Г. Ахтильному, Т. Щербі, П. Кислякові, М. Кошарному *захвилювавсь* цебто Максимові Кошарному... *глянув на Мотреньку...* дозволити заснувати с.-г. ко-

лектив імени товариша Посунька, виділивши для цього сокупний учасок землі, рівний їхнім труд-
нормам, з запасного фонду с.-г. комуни імени Ко-
мінтерну сорок десятин...

Хима

— Нашої землі?

Баба Лукія набралась повітря.

Голоси

— Сорок десятин!

Микитко

— ... що на захід од ярка й по ярк...

Голос

— Крашої землі.

Хима

— Сорок десятин? І ставок! Та що ж це таке?
Де ж ми садок тепер будемо садити?

Микитко

— Не можу далі читати, бо млина, тут пи-
шеться, їм у оренду вже передано, товаришу
голова!

Баба Лукія мовчки видихнулась.

Лавро

— Дай сюди. *Перечитав. Обдивився штамп,
печатку, придивився до підпису, навіть папір
пальцями помацав.*

Чоловік

— Не мнїть і не трїть, бо справжні, радянські...

Лавро

— Гм... *Вийняв хустку, витер лоба, потому*

вийняв годинника, подивився,— зморшки хвилями на лобі.

Раптом виткнулась Мотренька.

— Дозвольте сказати... Видно слово вирвалось зненацька, бо зразу засіклася, потім бачить, що мозгати вже не можна, доказала з перепинками. Хоч і радянські вони, та не по-радянському їх здобуто... Я знаю... Не по-радянському, їйбогу...

Максим насупився. Кинув оком на Мотреньку й хотів щось сказати, та тільки хмикнув і переступив на другу ногу.

Лавро

— Слово має товаришка Мотря Гудзівна.

Мотренька

— Я чула... Мені якось Максим сказав...

Максим

— Я?

Мотренька, не дивлячись на його

— Авжеж... Ти ж казав, Максиме, як то хитро викрутив у городі землю Ахтительний. Я думала, чию, а воно виходить нашу...

Максим

— Я тільки той... сказав, що дуже розумно вихлопотав для нашого колективу Ахтительний. Гаврило Павлович... Та що ж тут такого?

Мотренька

— А як їздив він та як хитро...

Ахтительний

— Пардон, як я їздив у город та як про ко-

лектив клопотав, ти про це може чула? Про це? Дак про це сам я розкажу, коли хочете, камради. Мон-дье, хіба ж це секрет чи тайна яка! Іздив у город, ходив по установах, навіть до знайомого чоловічка з просьбою вдався й попервах нічого з моїх клопотів не вийшло, як не вийшло й з ваших, коли ви просили пшениці на насіння. А знайомий сучий котик просто одмовився. Так я тоді, угадайте до кого махнув? Ну? І ви не вгадаєте?.. У виконком до секретаря. Прийшов до його, до сучого сина, та й кажу: дозвольте познайомитися, Ахтительний, колись був у кулаках, а тепер червоний. Ну?.. *Обвіз усіх веселим хитрим оком.* Можна, питаю, і нам про соціалізм старатися, чи забороняється? Коли можна, то дозвольте одмовитися од індивідного господарства, та й скластися в колектив. У комуни, що поруч з нашими хуторами, земля, кажу, гуляє, а в паровому млині горобців та мишей повно...

Голоси

— Правда!

Ахтительний

— Оддайте нашому колективу хоч десятин із сорок і паровий млин, бодай, кажу, на пробу, то ми хлібом обсиплемо нашу комуністичну партію... *До Мотреньки.* Ти про це хотіла розказати, мафуель, здається, по-французькому. Гай-гай! Жаль, нема часу гулящого, а то б я тобі розказав про все докраю, як крутили наше діло в земвідділі та як я його викручував, та нехай уже другим разом. А тепер ми ось про що приїхали сказати вам, камради. По-щирості. Хазяїнувати так, як колись хазяїнували, цебто — бути кулаками, тепер невігідно, бо немає з цього зиску.

Чоловік

— Настраждались! Годі!

Ахтительний

— Хочемо й ми тепер, товариші, по-людському пожити, цебто — собі на користь і радянській владі на втіху. Отже: прочитайте ці папери й учиніть так, як тут пишеться: одмежуйте нам сорок десятинок, оддайте млина й нехай живе комуна ваша, хай живе трудовий колектив імени товарища Посуняка! Ура!

Лавро спокійно

— Землі вам не одмежуємо, млина не дамо — от і вся наша резолюція.

Ахтительний

— Ля тег. Ви прочитали? Папери?

Лавро подививсь на годинника

— Сімнадцять на першу — пора кінчати збори. Землі вам не то що живим, а на смерть, на яму попросить — не одмежуємо.

Хима

— Не дамо.

Чоловік

— Оддасте.

Хима

— І пригорщі не дамо.

Микитко

— Вилазь, Яшо! Зараз атакою рушимо.

Лавро

— Організованість, час і дисципліна, цебто — не займай. *До Ахтительного.* Пбіхавши в город, думаєш, що справді здобули землі? Не така вона легка, щоб так легко до рук попадала. Не в го-

род ми їздили її здобувати, а до Перекопу, аж за Перекоп той ходили. *Показавши на цурупалок ноги.* І ось чим здобули її. Бачиш?

Ахтительний

— Перекоп—то діло вчорашнє, а сьогодні виходить—ви влади радянської не визнаєте? Та й за те не треба забувати, що до Перекопу й махновці ходили. Ну, та ми не анархісти, і наказа мусимо виконати. Пишеться одмежувати—одмежуємо.

Чоловік

— І млина заберемо. В окрузі сказали, щоб ми його мерщій забрали, щоб ремонтували...

Яків

— Ремонтуємо його ми.

Максим

— А що молоть будете?

Микитко

— Вас перемелемо!

Лавро

— Двадцять на першу. Все. Закриваємо загальні збори.

Ахтительний

— Нон, камаради, ще не все. *До всіх.* От що, хлоп'ята та дівчата, мужики й баби. Як глянеш отак на вашу комуну з хазяйського боку,— просто жаль бере. Голі, босі, грішним тілом світите. І робите ж, здається, а нічого у вас не виходить. Рьен, як кажуть французи. Так оце ми вас присоглашаєм: якщо хочете кращої долі зажити, то переходьте до нас у колектив. По десять рублів на обмундірованіє даємо, харч і всяке меню. Хоч сьогодні приходьте—приймаємо!

Пішли яривчани. Хима трохи не заплакала з досади.

— Що ж це таке, товариші! Та й що воно діється в радянському світі! Приїхали, як і колись приїздили — тачанкою. Землю одбирають, млина і ставочок, і виходить — нас же знов наймають...

Лавро

— Химо, у страху очі по яблуку — нічого не бачать, а в організованості навпаки, і далеко бачать, — не роби паніки.

Загомоніли ті, що біля Макара:

— Все одно землю одмежують.

— А то правда, — млин у нас стоїть!

— І стоятиме!

Микитко

— Товаришу голова! Ось тут уже на гидру контрреволюції заснітилось.

Макар

— А ти вже шпигуєш!

Микитко

— А кажи так, щоб усі чули, не агітуй шипом! Боїшся, чи що?

Макар

— Я боюся? Кого?

Лавро

— Слово має Макар.

Макар

— Не підштрикуйте язичками, немов вилами, — я й так скажу. Як отак у комуні жити, як, напри

клад, ми живем, то лучче в колектив абошо. Десять рублів наперед, харчі добрі, а в комуні що? Робиш, як клятий, і в старцях ходиш, голим тілом світиш. Гайда, хлопці, в колектив.

Лавро

— Далі що?

Макар

— Іду в колектив, от що далі. Казали, тракторі будуть, лектросвітло, як у райському саду, а навсправжки—купа старців вийшла. Ще й циган почали приймати. Комуна. Хто зо мною—рушаймо.

Пішов. За ним поодинці потягли ті, хто голосував, щоб не було комунальної. Каменем залягло безмов'я. Чути стало, як із двору виїхала тачанка, як бігали та збирались у колектив недавні комунари.

Лавро подививсь на годинника

— Тридцять на першу... Покололась комуна. Три роки тому, саме цього дня, пам'ятаю, ми заснували комуноу... О першій годині врочисті збори відбулися. Словом революційним присяглись, що не подужа, не переможе нас ніхто, хоч і танок англичанський, казали. Танок не перемиг, а от вернувся Вишневий, прийшов Ахтительний і...

Ударив щосили кулаком об стіл, забувши, що в руці годинник. Тоді, згадавши, підніс його до вуха. Послухав. Усміхнувся.

— Тридцять три на першу. Іде... Ударили й нас,—не спиняймося. Отак ходімо далі й ми. Час і життя та діло наше ще тільки починається. Ось що: зараз покличте сюди Луку.

Хима

— Він хворий. Зуби болять.

Лавро

— Почує — перестануть. Товаришу Муно! Почлиште... *Циган пішов.*

4

Лавро

— Діду Касяне. Вам бойовий наказ: беріть свою стукалку та беріть дробовика, зараз рушайте до млина і стережіть. Побачите, що яривчани до млина йтимуть, давайте гасло, вистреливши вгору. Це до вечора. А на ніч Яків, Микитко й Муна підуть на підмогу. Рушайте, діду. Бабо Лукіє, вам бойовий наказ: дайте дідові на сторожу хліба і шматок сала. *Баба метнулась.*

5

Лавро

— Химі й Мотреньці зранку теж до млина — мазати. Починаємо ремонт.

6

З'явився циган, за ним Лука — зуби пов'язані рушником, у руках часник і дрібок соли.

— І полікуватись не дадуть. Тількищо взявся, віриш, соли до болящих зубів прикласти, кажуть помагає, аж тут — іди. Та чого це героїхи розбігались? Нема гірше в світі, віриш, як зуби й баби.

Хима та баба Лукія, пробігаючи, до Луки.

— Не бачили?... Тачанкою!

— Вороними кіньми!..

Лавро

— Треба, я думаю; в город, Луко! І якнайскоріше. Зараз збирайся!

Лука

— Що? Це знов за делегата?

Лавро

— В округу, в губерню, а якщо, то й до Харкова.

Лука

— Не піду!

Лавро

— Ти що?

Лука

— Набридло, віриш. Три роки за делегата мотаюсь. Хай хто другий береться.

Лавро

— Ти жартуєш, чи може й ти вже...

Лука

— Жартуєш. Зуби застудив, чоботи побив... А в районі що мені зробили?

7

Хима, *пробігаючи*

— Якби ви чули, що казали.

Лука

— Та вже казатимуть. Не хочу.

Лавро

— Злигався з ними.

Лука

— Добре злигався — мене побили, я когось побив там...

Лавро, *не розуміючи*

— Яривчани?

Лука

— Які там Яривчани! З райзу загризся ж за насіння, хіба забув? Не хочу, віриш!

Лавро

— Та ти знаєш, що яривчани в колектив склалися, землю в нас одбирають і млина? Наказа привезли...

Лука

— Що?

Лавро

— З округи, щоб ми одмежували їм сорок десятин землі.

8

Хима *спинилась*

— По ярок і став їхній!

Яків

— Млина в оренду вже передано.

Лавро

— Та невже Муна нічого про це тобі не сказав? І що Макар пішов до них...

Циган

— А защо, завіщо став би я таке казати чоловікові і ще й з болящими зубами. Що він мені зробив? Коняку в мене вкрав?.. Гуто кажіть йому краще ви.

Лука

— Млин і землю яривчанам? Макар... *Скинув пов'язку, шпурнув її геть.* Пишіть мандата. Химо! Мій портфель і чемойдан. *Вихром метнулася*

Хима. Я їм, віриш, одмежую — у матні косити-
муть... *По павзі.* Це Вишневого робота?

Лавро

— Почин його.

Микитко, написавши мандата, подав на підпис Лаврові. Тим часом, як Лавро перечитував і печатав мандата, Микитко підбіг до стіни, покрутив рукою:

— Др-р-р... При телефоні? Дайте мені, бариш-
ньо, Яривчанські хуторі.

Яків

— Цитьте, товариші, Микитко якусь штуку
хоче викинути.

Микитко немов у телефон

— Яривчанські хуторі? Перекажіть усім, що
наша комуна схвалила урізати вам землі в Лойда-
Жоржа на задниці. Приїздіть по мандат і по зем-
леміра. *Знявся регім.*

9

Убігла Хима

— Ось ваша роба¹, дядю Лука. Ця, чи ні?

Лука

— Ця. Галіфе на мені, френч одягну, як при-
їду. Давай портфель. *Начепив шкур'яний гаман,*
поклав туди мандат. Давай чемойдан. До району
кіньми, а там пішки, пароплавом, руками й но-
гами, віриш. Одним махом обернуся!

Хима

— Микитенько! Заводь нашої на дорогу деле-
гатів.

¹ Південноукраїнське слово: одіж, речі.

Микитко немов камертоном

— Уе-се-рер. Завів нашої. Підхопили.

Лука, прощаючись з Муною

— Ну, Муно, віриш...

Хима

— А добрий він чоловік, дядю!

Циган

— А що там казати. Як люди добрі, коні добрі, кузня добра,—то й циган добрий.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена I

1

Другої ночі дід Касян, обходивши млина, почув недалеко посвист — немов когось викликали. Пригнувся старий, бачить — на греблі Максим. Стоїть Максим немов когось жде.

— Невже й тепер до Мотрі ходить? А ти ж думав! Любов така ревноція, що нескоро буювки зітруться. От тільки чи вийде вона? А що? Та не такий час, важкий для комуні. Та й наморилась за день з ремонтом... Ти диви — іде, аж біжить дівка... Та ще й з клунком, чи що? *Притаївся дід.*

2

Зійшлись Максим із Мотренькою. Максим узявся за клунок:

— Оце й усе?

— Усе, а що?

— Нічого...

— Може сподівався, що цілу скриню тобі вине-
несу. Коли по це прийшов, то йди сам...

— Постривай. А яка ж запальна! Нащо мені скриня? Я хотів тільки сказати, що робила, служила комуні, а бач, скільки наслужила. Нічого й нести.

— Ой, щось друге мав ти сказати. Учора ж закинув, що якби захотіли, то поділили б, цебто — ми комуна. Не ділиться вона. Та й хай живе.

— Ти диви — вчепилась! Та ти скажи просто, що тобі неохота йти?

Мотренька щиро, аж голос змінився

— Ой, неохота, Максимочку!

Максим певно не сподівався на таку відповідь, став тихший

— Значить, не любиш?

Мотренька з болем у голосі

— Не любила б — не вийшла.

Максим знов сміливіше

— І вчора казав і сьогодні ще скажу: як не вагайся, не хитайся, а в комуні вам уже не жити. На тонку пряде. Ну подумай, хто зостався, скільки вас? Лавро, Хима, дід, Лука та цурупалок отой...

— А циган, а Яків, баба Лукія? А Костя, Супруни? Ось-ось Лука повернеться...

— Порожнячком. Циган — не член, Якова перетягнемо, а Костя і Супруни сьогодні втечуть.

— А ти почім знаєш, що втечуть?

Максим загадково

— Та вже знаю. Ну?

— Що „ну“?

— Рушаймо, Мотренько!

Оглянулася Мотренька на млин; у той бік подивилась, де комуна. Пішла. Стала. Знов обернулася. Не витримала в діда рука — ударила в ступку.

— Не ходи, Мотренько! Не тікай!

Думав, допоможе вернутися, а вийшло навпаки,—зачувши Мотря стукалку, сполохнулась і побігла за Максимом.

3

Придивився дід Касян—утекла. Ударив у стукалку що є сили старий, раптом перестав, стукалці сказав:

— Он, думала, що спиниш, а вийшло—прискорила, мовчи, стара! Не стукати. Бо може ще хто стоїть, вагається, а почує, то й кинеється навтіки, як ця. Ходім краще до Хими, Микити, до Якова, хай которе сповістить біжить до Лавра... А ти думала. Мерщій! Мерщій!

Тільки кинувся був, аж назустріч Хима.

4

— Ой, дідуню, тікають!

Дід махнув в той бік рукою

— Уже втекли.

Хима

— Та не туди дивитесь—он де! Показала в другий бік. Пригнулась і діда пригнула. Пошенки. Тікають із комуни: Костя, Супруни. Бачите... з робою... Не можу. Я крикну, спиню їх...

Дід Касян

— Не треба, Химо, ані слова. Бо я он крикнув, думав спинити Мотрю, а вийшло, що тільки прискорив.

— І Мотренька?

— Утекла. До Максима. А кричати не треба, ані-ні. Бо вони тепер, як ті сновиди, що над проваллям ходять. Не займеш, то мо ще й повер-

неться которе, а крикнеш—оступається й у провалля летить.

— А що ж робити? Що робити?

— Лавра треба мерщій покликати. Де Яків?

Хима заломила руки

— І він кудись збирається.

— А Микитко?

— Немов би спить.

— Так ти постій отут, а я до Микитка. Хай побіжить до Лавра. Оповістить. Мерщій. *Подибав хутенько.*

5

Дивиться Хима—хтось іде. Придивилася.

— Якове, ти?

Яків став. Мовчить

— Куди ти, Яшо?

— Ти знов випитуеш?

— Я?

— Дорогу знову заступаеш?

— Ні! Ні!.. Коли ти про машину, то йди й думай, Якове. Я вже й сама тепер бачу, що без машини нам ой важко ж буде... Тікають наші!

— І добре роблять.

— Та що ти, Якове?

— Давно пора. Бо що таке наша комуна? Не сад соціалізму, а сад сухих досад. *Повів рукою.* Кругом ось обступили, думку сушать, сохнуть і риплять. Уночі не спиться, удень не біжиться, машини не вдумаєш, отак тільки категорієш—не живеш, а хворієш. Тікати треба.

— Куди?

— А знаєш що? У тебе маланхолія, у мене категорія—тікаймо вдвох?

Химі аж дух забило зразу

— Куди, Яшо?

— Куди?.. Та туди, де електричні світла—бачила, ні? Де дроті, доріг багато, де машини, а не так, як тут: степ—як мертвий, у головах—могили, тиша над нами залякла—сумно. Тікаймо, Химо! І не так, щоб вийти з комуни й розійтись, а вкупі, удвох отак у шахти подамось, до моря, на гори...

— А як же з комуною, Яшо?

— Другі поприходять.

— А як розвалиться? Яривчани землю, млина загарбають, всі наші труда? Другі поприходять, а комуни вже нема й нашу ідею в землю закопано. Та так же закопано, що й не видати, тільки від тачанок кулацьких слід знятий. Не ходи, Якове, і я не піду. Давай не підем удвох. Тоді й Микитко з нами, Муна й усі ми з Лавром. Нових поприймаємо та як вистроїм комуну! У нас і млин, і сад, а в яривчан сімсот досад...

— Ти думаєш, що нове сказала, про нове щось довела? Довела до того місця, де ми й зараз стоїмо.

— За машину скажу, Яшо. Ось повернеться Лука, ремонтуємо млина й ти будеш у млині за машиніста. От слово. Я приноситиму їсти. А хочеш *тихо*, то в млині й житимем.

— Маланхолія!

— Яшо!

— Не хочеш іти, скажи?

— Я б пішла, хоч до смертної межі пішла б, та як же з комуною. Качат скільки навиводилось.

— Пусти!

— Яшо!

— Пусти, оседлая ти женщи́на. *Побіг.*

Хима вслід та гірко ж так:

— Оседлая... За що ти мене, Якове, за віщо таким словом?

7

Аж набіг Микитько. Теж якийсь незвичайний, настобурчений. З клуночком. Побачив Химу— став.

— Хоч з цією попрощаюсь. Бо ж треба з кимсь...
Прощай, Химо.

Хима аж одхитнулась

— І ти?

— Іду в город.

— Микитко!.. Та ти сонний?..

Микитко гірко

— Ге—сонний. Ти спитай, котору ніч я спав як слід? Хоч раз мої органи заснули й усі члени? Ні разу!

— То чого ж ти йдеш?

— Питаєш. Та хіба можна про це в такий голос питати, що немов я кінь, а ти нічого не знаєш? Діло на драму пішлося.

Хима стямилась

— Мотренька втекла?

Микитько тільки лоба витер. Мовчить. Хима підійшла ближче:

— Невже через Мотреньку? Невже,—що втекла?

— Начхать мені на Мотреньку, хоч це діло й не таке, як ти думаєш, а дуже сурйозне. Та за таке діло в городі, ти знаєш що? Зразу б устрелили б і з комсомолу б вигнали. А тут що? Захотілось спати з хуторянським елементом—спить.

Захотілось утекти—утікає. Ніякої тобі дисципліни, виховавчої роботи. А в результаті—всі сплять опріч мене, бо немає з ким. Як був безпризорний, такий і зостався. А знаєш, який є декрет соцвиху? Що безпризорним можна бути лише до тринадцяти, а ви мене ліквідували? Навпаки—ще меншим зробили. Цурупалком... Ніт, це діло сурйозне. Прощай.

— Микитенько, я знаю, що це діло сурйозне. Хто, хто, а я вже ой як знаю. І як серце болить, і як не спиться—знаю. Тільки ж ти послухай: Мотренька втекла...

— Та начхать, кажу, на неї й на всю мировую любов.

— Стривай! Костя втік, Супруни й Яків...

— Яків? Ну тоді я й поготів. *Узявся йти.*

— Микитенько, що ти робиш? Що всі ви робите? Ви ж комуна зраджуєте, пролетарські інтереси, усе добро на призволяще кидаєте...

— А чого втік Яків? Йому можна?

— Нікому не можна, бо ж яке становище. Утечеш ще ти та Муна—і комуна без законного числа людей, а яривчанам того й треба. Приїдуть на тачанках, добро порозбирають, качок наших поріжуть,—зостанеться од комуни пір'я, зола та погана слава. Не йди, Микитенько. Хочеш, я з тобою спатиму? Тільки не йди...

— Я б зостався, та не можу.

— Ну, чого?

— От не можу...

— Через Мотреньку?

— Не можу, бо... бо вже пішов.

Хима вслід

— Хоч подожди до ранку.

— Не можу, бо на місці встояти не можу...

Побіг.

Нарешті й Хима в розпач укинулась. Важко. Хіба крикнути? Та хіба ж хто почує! Дід Касян певно ж побіг по Лавра, біля млина вона сама

— Ой, ніч, ти, ніч, та де твій райок?.. Хоч би скоріше день абощо!.. Товариші, товариші, свою ж ідею губимо й життя. *Пішла у млин.*

Тихо, немов плавом по воді (досвітнє повітря взялося туманом) надійшов Вишневий. Побачив, як заходила Хима, хотів покликати.

— Ні, ціі не переманиш. Бо коли той голова, то ця—серце в комуні. Відтяти руки й ноги—перестане колотитись. *Зануривсь у мислі.* А втім... навіщо все це мені, коли я сам і минуле вже не вернеться? А може вернеться? Отже вернувся я. Може треба ждати, виглядати отам на перелазі? Та ба—перелаз же не твій. Боже! Ще гірш, як після потопу. Причалитись хочу—і нема до чого. Помолиться хочу—і нема де стати, землі під ногами нема... Ну, що ти скажеш, що відповіси на це, демоне чи хто ти, голосе в мені не вгавающий? Га? *Прислухався, немов справді до якогось голосу.* Ще господар неба не викотить соняшного колеса, як ти вкотиш своє на своє подвір'я...

Циган од млина

— А хто такий?

Вишневий придививсь, що циган

— Сторож колективу імени товариша Посунька.

Циган підійшов ближче. Придивився

— А чого сюди прийшов?

— Стережу ж землю, млин—колективне добро.
А ти чого прийшов?

Циган, *позіхнувши*

— Та я так собі... Прийшов подивитися на
'дне диво.

— На яке диво?

— Та кажуть, що взяв собі чоловік у голову
сорок десятин землі, цілого млина й носить. Та
ще й кажуть, сам себе обходить—стереже.

— Ну й що?

— Думав справді, аж воно забавки. Так і я
колись, малим ще, нав'язу було з десяток пали-
чок та й думаю, що коні. Запрягаю, продаю, мі-
няю, сказано—дитина.

— Та й тепер ще граєшся—в комуну?

— А краще вже в комуну, ніж з комуною, бо
жартів ой не любить.

— Так. Ну, як же тобі грається, чи то пак—
живеться в комуні?

— Краще й не треба. Гвіздки куються, вила
куються, підкови такі вийшли, що коні трохи
спасибі не кажуть, чаплію таку скував, що де
вже не служила баба Лукія, а такої, каже, не ба-
чила. В Явдокі Марковни такої не було.

— А чом замків не скуєш, щоб товариші твої
з комуни не втікали?

— А нащо, навіщо? Як сказала наша голова:
тікає зрадний чоловік—нехай, аби не в комуну.

— Чи може сам збираєшся?

— А чого б я став тікати? Та ще сам од себе?
Та ще й даром?

— А може перейдеш до нас у колектив? Кузня
й у нас буде. Ну... Скільки візьмеш за те, що
втечеш? *Вишневий показав монету.* Бачиш?

Циган придивився

Вишневий

— Золоті?

Циган *попробував на зуб*

— Золоті, та мало.

— П'ять золотом мало?

— Ти коняку за ці гроші купиш, що питаєш?

А я ж чоловік.

Вишневий

— Та чоловік тепер, життя людське—дешевше від коня.

— Ну коли так, то й став коня за коваля. Він тобі науку. А в комуні я дорожчий.

— То в комуні такі коні.

— А ти думав. Добрі коні. Добріші за тебе, їйбогу. А кузня яка!

Вишневий

— У нас краще буде. Поставимо при дорозі. Щоб не тільки колектив, а всяке, кому треба, справлялося. За гроші. А з тих грошей половина колективові, половина ковалям. Гроші зароблятимеш. А в комуні що?

Циган

— А в комуні, як у матінки—усе своє, все нарівно. У комуні й ложки рівні. Живіт можна мати й більший—бо й за те не лають. А в вас що? Роби за гроші, а половину, бач,—оддай. Двадцять п'ять карбованців.

— Що?

— За те, що втечу.

— Десять!

— І не кажи!

— На п'ятнадцять!

— То в мене ще всі тридцять два в роті, а ти п'ятнадцять...

Вишневий

— Нашо мені твої зуби?

— Тоді купи он діда Касяна. Побачиш, як куватиме.

— Та це ж гроші за те тільки, що втечеш.

Циган

— А втечеш ти за ці гроші, та ще сам од себе? Утечи. От спробуй! А я подивлюся!..

— Двадцять—більш не дам!

Циган ляснув його в руку

— Двадцять п'ять.

— Двадцять!

— Двадцять п'ять.

Вишневий одступився

— Ні. Жадної копійки більше. Золоті ж! Ще цар робив!

Циган теж одступився

— Та й мене ж не з паперу батько зробив.

Вишневий

— Двадцять три!

— Двадцять п'ять!

Вишневий пішов. Циган одпустив його на відстань, щоб тільки можна було чути.

Накинеш карбованця? Не хочеш? Ну, хай буде по-твойому.

Вишневий вернувся

— За двадцять три?

Циган

— Тікаю. Тільки без одежі...

— Як це без одежі?

— А ти думав, за двадцять три та ще й у своїх штанях утечу до вас? Та ти знаєш, чоловіче, які це штани?— Довоєнні! За п'ять рублів

купив та ще де? Аж у Каховці на ярмарку. Купи тепер такі штани.

Вишневий *розсердився. Пішов.*
Тоді циган:

— Ну, гаразд. Тікаю в своїх, щоб знав мою добрість. Давай гроші.

Вишневий *вернувся*
— Гроші після того, як утечеш. У колективі одержиш.

— Ну то й без завдатку не почну тікати.

— Скільки завдатку?

— Отих п'ять карбованців.

— Зараз підеш? Зо мною?

— А ти думав, за такий завдаток та ще сам.

Вишневий *недовіжливо*
— Обдуриш!

Циган:

— Та я вже обдурих.

Вишневий:

— ?

Циган *наївно-щиро*.

— Сам брався тікати, а тут бачу—чоловік за це гроші дає.

Вишневий *зрадів*

— Та невже?

Циган *налагодивсь іти*

— Їйбогу. Ходімо, хай їй біс самій комуні! Куеш-куеш, не перестаєш, як зозуленька, а що за те? В яких прийшов ось штанях, у таких і тікати приходиться. А баба Лукія сердешна—у

якій прийшла спідниці, у тій другий рік і ходить.
А знаєш що? Давай я за ці гроші заманю бабу
Лукію.

Вишневий *зраділо*

— А піде?

Циган *подумав. Не так рішуче:*

— Правда, трудна. З попом, кажуть, посвари-
лась за три крашанки й на зло йому пішла в ко-
муну. Ще на зло йому й тікати не захоче. *Рі-
шившись.* А давай попробую. *Побіг.*

11

*Не знає Вишневий, чи ще ждати, чи циган
обдурив його. Походив іще. Іде циган. За ним
Лавро.*

Циган

— Ой уже ж люди, ой люди тепер. Хоч не
живи з ними!.. Взяла гроші, сама не йде та ще й
каже, які гроші? Я до голови. Кажу: та що ж це
таке, я ж заплатив гроші. А він: свідки є? Та хто
я, справді, крутій який чи безчесник! *До Вишне-
вого.* Розкажи йому, будь ласка, як вийшло це
діло!..

*Підступив Лавро, суворий і мовчазний. Приди-
вився. Став. Не зворухнеться й Вишневий. Один
одного мовчки випитують, очима мацають, вимі-
рюють. Лавро голосно:*

— Здоров було, коли прийшло—колишне!

Вишневий *тихо*

— Здоров і ти—теперішне!

— Ще блудиш?

— Шкандибаєш?

— Все шукаєш учорашнього дня.

Вишневий

— Жду завтрішнього. Небагато ж зосталося, як по-твойому?

— До третіх півнів.

— А тоді ви, нарешті, щезнете?

— Щезне той, хто вночі приходить.

Вишневий *другим щирим го-
лосом*

— Скажи, Лавре, невже ти й досі віриш у комуноу?

— А ти ще й тепер не віриш?

Вишневий *роздумливо*

— Вже п'ятий рік божий, як я в обході— всі наші степи обійшов, усю Україну. Біля кожної комуни ставав, придивлявся. І що дужче придивляюсь, то дужче вагаюсь, питаюсь. Куди ж схилитися і хто з нас правий? Оце прийшов і до твоєї. Тікають. Яка земля! Краси якої місце! Млин! Хати! Повне господарство, повні права було дано— тільки жити комуною. І от вернувся через три роки— тікають. Казарма, табір— не комуна, тринадцята рота, а не життя! І млин стоїть. І все посохло. І сохне, бачу, найголовніше— в'яне, сохне людський дух. Тікають!.. А я? Вишневець, безправний, вічний мандрівник, я тисячу верстов іду, щоб тільки побачити землю й цей ось бур'янець. Знаю ж, що не вернуть її мені, не повернуться і мрія голубом назад, не принесе й гілечки з надії, а бач прийшов і тягне впасти на коліна, щоб струсити порох з оцієї ось билінки, щоб зеленіла й буяла вона. Яка ж це сила, що гонить вас, а мене кличе? І як розсудить вона нас і на кому кончить?

Лавро

— Я двадцять літ ходив обходом, теж Україну виходив і біля кожного хутірця кулаць-

кого спинявся, придивлявся. І що дужче придивлявся, то дужче упевнявся, хто з нас правий. Прийшов і до твого. Дивлюсь—а вже втікати не можуть, бо папшпорти в хазяїна, пам'ятаеш? Яка земля, який великий світ, здається, а втікати не можна. Ой, каторга, а не життя! І сохне, бачу, не дух якийсь, а сохне, в'яне людське тіло, бо навіть квітнички свої хазяїн людським потом поливає. Пройшов і я не менш верстов, куди там—більше, прийшов охлялий, ось-ось упаду. А не тягло на хутір твій. Тікав. А тепер? Нехай іще один піде чи двоє нестійких, нехай підкупиш третього, хай і дощів не буде рік, другий і третій, нехай ще раз, тікаючи, зруйнуеш ти машину у млині,—комуну ми збудуємо. Час і життя та діло наше *подивився на годинника* ще тільки починається. А тобі пора ховатися, бо вже світає.

Вишневий

— Ще подивимось, кому розсвіне.

Лавро

— Блуди!

Вишневий

— Шкандибай!

Лавро

— Перебив об капіталізму ногу—не жаль було, а цю на тобі до цурочки поб'ю. *Підняв костура.* Тікай.

Пішов Вишневий. Одійшовши, оглянувся на цигана. Циган у відповідь

— Добре йому тікати, а як мені—без грошей? Та тут убий мене, а не втечу! Не втечу, аж поки баба не поверне моїх грошей...

Ще до схід сонця Хима з бабою Лукією заходились домазувати млина. Тут же сидів дід Касян,—куняв старий. Баба зразу сказала:

— А вже й не люблю ото робити мовчки.

І тому співала щось трошки задержуване й сумне. Хима непомітно (в засуканий рукав) витирала сльози. Нарешті баба заявила:

— Снівся мені всю ніч такий сон, що мабуть щось буде. Чуеш, Химо? Химо-о! Та що з тобою сьогодні, дівко?

Хима зчулася

— А що?

— Глина он падає з рук, третій кавалок. Плюнь. Другі поприходять—хіба мало наймитів та наймичок. Та я сама як піду ось у неділю в Курайку або в Пантелики, то наведу на три комуні...

— Та це я так... Мать не виспалась... А скажіть, бабо,—ви багато по світах служили,—далеко од нас шахти?

Баба взялась пригадувати

— Може Шмати? Дак це туди за Голопузівку де хутір Дурноватка, по дорозі, як на Каргу повертати—Сокирки, Вервихвостого хутір, Чухали, Шаплички, Ступин, а тоді й Шмати. Служила й там колись, ще того року, як ото кузьки-жука налетіло.

— Та ні! Це, де вугілля копають,—шаhti... Знаю, що на Донбасі, а де він, у яку сторону од нас?

— То це ти плачеш з'неполітграмоти? А я думаю, чого вона, за ким? Зідхнула. Отак і я—як подумаю, яка я ще неполітграмотна, то так же досадно стане, так досадно... А диви. Здається Яків? Ййбогу, Яків іде!

Хима

— Де? Обернулась — справді Яків. Аж кинулась назустріч. Раптом стрималась і, щоб замаскувати свій рух, набрала глини. Ви ж, бабуню, не допитуйтеся, де був. Не треба й натякати навіть!..

Баба образилась

— А то я така дурна! Знаю ж! Навпаки — спи-таюся про таке, немов бо я ні сном, ні духом не знаю, що він тікав.

2

Тільки но підійшов Яків, баба й одвела мову:

— От уже хто нам, Химо, скаже, чи далеко до шахт. Ти певно, знаєш, Якове?

Подивився Яків на Химу.

— Ще гірш, як оседлая.

У Хими аж сльози проступили.

— Яшо!

— Не Яша я тобі більш, а Яків! Ато й товариш Мовчан. І годі про шахти, бо вже он яривчани збираються на нас. Я на вивідки ходив, а не в шахти. Сьогодні мають межувати землю й одбиратимуть млина...

3

Ще баба Лукія не набралась як слід повітря, як на греблі з'явився Микитко. Тоді вже Хима кинулась назустріч:

— Я так і знала, Микитенько, що ти не підеш, що ти вернешся. Ой, любий мій, дорогий, золотий!

Микитко удав сердитого

— Якраз через вас підеш! Яривчани з лопатами йдуть, землю межувати, млина одбирати, а ви тут що? Хоч і на однім місці, хоч і млина мажете, а проте спите? Так?.. Та за таке діло в городі ви знаєте що? Зразу б з комсомолу, а тут що?..

Дід Касян у *стукалку* вдарив

— Ідуть!

Баба Лукія *набралась повітря*

— З лопатами!

Хима *трохи розгубилась*

— Що ж тепер робитимем?

Микитко

— Отож бо й е!

Яків

— Не знімайте паніки. Організованість і дисципліна! Химо! Ти зараз бігом у комуну до Лавра...

Хима

— Я не добіжу скоро. Я ногу наколола!.. Ось біжіть ви, бабо!

Баба

— Стара я, щоб бігати...

Яків *підніс голос*

— Дисципліна! Скажіть, що яривчани прийшли землю і млин одбивати... Баба Лукія, *полаявшись пошенки з Химою, побігла. Яків до всіх. З яривчанами — стули зуби й мовчи!..*

4

З лопатами, дерев'яним сажнем, шнуром на міряння вийшли на греблю яривчани: Ахтительний (з пляном), знайомий чоловік, Максим—чоловіка з десять усіх. Між ними тулились Макар, Супруни, Кость. Ахтительний звернувся до Макара:

— Товаришу голова колективу імени товариша Посунька! Щоб не вийшло мітингу, дозвольте мені маленьке попереднє слово. *Вийшов наперед, до комунарів. Бонжур і слухайте! Соціалізм не сіно, але й вам не можна далі бути тим домашнім жи-*

вотним, котре, як то кажуть, лежить, само не їсть і другим не дає...

Микитко *не витримає*

— Та ви його давно б з'їли, якби не ми.

Ахтительний

— Оце й усе, що я хотів сказати.

Микитко

— Та й я все сказав.

Ахтительний

— А тепер до діла. Як казав товариш Ленін: поменше балачок та побільше діла. І сам було ніколи зайвого слова не бовкне, а вже як скаже, то зразу ж оберне на діло. Будем же і ми наслідувати його. Так от: сьогодні склався остаточний наш імени товариша Посунька колектив. Голова: Макар Байбуза, заступник Супрун, за секретаря Ахтительний, цебто муа. Слухали про опір комуни Комінтерну директивам партії й радянській владі щодо виділу нам сорока десятин землі й млина в оренду. Ухвалили, спираючись на ці директиви, землю сорок десятин одмежувати й млина одібрати в присутності понятих — вийдуть наперед *поняті вийшли* і представника яривчанської сільради. *Вийшов знайомий чоловік.* Копії протокола: першу надіслати товаришу Посунькові, другу — окрзу, третю — райзу, четверту — комуни Комінтерну. Точка. Вручаю. *Подав Якову копію.* *Підійшов до Макара.* Все! Тепер пермете ну ваше слово — коритесь вищезгаданим директивам, чи ні?

Яків

— Наша комуна...

Ахтительний

— Коротко: коритесь, чи ні?

Яків

— Наша комуна ухвалила виконати ці директиви, як тільки повернеться наш делегат з города і ствердить, що цю справу там справді розв'язано, а не зав'язано. Сьогодні ми ждемо його. Подождіть і ви!

Ахтительний до Макара

— Не тільки державі не дають, ще й в РСІ хліб почали одбивати. Пермете нам починати, товаришу голова колективу імени товариша Посунька.

Зворухнулись лопати в руках. Збіглися всіх очі на Макарові,—ждуть. Тільки Макар за слово, як раптом Хима таким незвичайним голосом, що всі обернулись до неї:

— Пов'язку скиньте. У пов'язці ж стоїте... Це сон, товариші, чи мені так уздрілося, що в пов'язці він? Га? На очі набігло: був собі комунар один у комуні, раптом отак — та заманули його вороги, зав'язали очі, дали йому ніж, набігло на очі — ніж у руки, привели до комуні та й кажуть: бий!.. Невже ж ви вдарите, дядю Макаре?

Аж по очах провів рукою Макар. Став.

Ахтительний

— Ну коли вже на казки пішло, то й розкажу. Був собі чоловік один на світі. Ну може б був і далі, та заманули його юн-оми, як кажуть французи, по-нашому — одні люди. Заманули, очі зав'язали, вуха агітклейтухом забили та й кажуть — роби! Роби, а тоді як ми розв'яжемо, ти побачиш — соціалізм засвітиться... От той чоловік робить, робить. Та вже другі розв'язали, кажуть: „подивись!“ Подивився — світиться, думав соціалізм, аж то грішне тіло. Ну, земля гуляє, у млині мишва живе й етсетера, як кажуть французи. А партія б'ється бідна, а влада турбується, щоб у державі хліб був. Та де ж йому взятися, коли

циган уже в комуні взявсь хазяїнувати: *Удав голос цигана.* Або ти, Макаре, хліб роби, а я буду їсти, або я буду їсти, а ти, Макаре, роби...

Макар

— Межуйте.

Ахтительний

— Товариш голова сказав межувати. Поняті за очі, решта за лопати—копай.

Крикнули яривчани:

— Копай.

5

Аж тут Лука з чобітьми за плечима

— Постій трішки, не копай.

Ахтительний

— Пардон. Та хто ж таки з'являється під такий момент? Це тільки в театрах, я бачив, так робиться, а це ж млин.

Лука

— А забаривсь би на день, то що з того? Однаково—з одним результатом прийшов би.

Ахтительний

— Ану з яким?

Лука

— На, Химо, мій портфель, бо й він упрів з дороги. Ну, тепер і поздоровкатись можна. *До всіх.* Здорові були, герої й героїхи! *Повернувся до Макара з Супруном.* Здрастуйте й ви, мнимі герої! Був в окрузі, був. По всіх установах виходив, як бачите. *Показав на побиті чоботи.* А найважче по секціях та по комісіях—як по драбині лазиш. З одним трохи не побився—я до його з словом, а він круть—і нема, прибігає:—я вас

слухаю. Дивлюсь — круть і нема, та отак годин зо дві, віриш. Крутиться та курить, крутиться та курить — чи не ваш до *Ахтительного* знайомий часом? Ну, як не ходилося, а прийшов з результатом. Ось він... *Розстебнув гаман — коробка з зубним порошком попалась*. Зубного порошку привіз у комуну, між іншим. А ось результата. *Вийняв, прочитав*. Виділ землі з комуні Комінтерну колективу імені товариша Посунька припинити і млина не оддавати до приїзду спеціальної комісії. Голова окрвику — догадайтесь хто? — Наш брат сидить... Побачив, віриш, що в мене зуби болять, і зразу записку до лікарні. От де рвуть, віриш! Уколе голочкою, віриш, а тоді обценьками клац — і нема. *Показав на зуби*. Бачили таку роботу? Отак і в комуні треба, щоб не було гнилих.

Сцена III

1

Осіннього вечора зібралась комуна пускати млина. Хима оздоблювала червоний куточок. Лука розкладав літературу. Циган світив йому лямпочкою.

2

Прибіг з машиною Микитко.

— За п'ять хвилин тридцять секунд точно, каже Лавро, машина буде готова. Пускаємо. Перед цим гудок почуєте. Гу-у-у. Га? Гудок у степах. Оце діло сурйозне. А Яків так просто цілує машину. Каже, і спати буде там, чуєш, Химо?

3

Хима захвилювалась

— За п'ять хвилин, а червоний куток ще не готовий. Де вожді? Подайте сюди вождів революції!

Лука до цигана

— От, віриш! За п'ять хвилин пускаємо млина. А подожди ще й радіо спорудимо. Знаєш, що таке радіо?

— Та вже мабуть якась радісна штука.

— Угадав, віриш. Дуже радісна штука. Приміром, ти ось циган і живеш у нас у комуні. І, приміром, захочеться тобі поговорити з циганами, що, приміром, живуть десь у Басарабії, а то й у Америці.

— Е, голубе, де та Басарабія!

— Так от радіо така штука, що гукнеш ти звідци в ню, а тобі всі цигани з Америки озовуться.

— Озовуться?

— Озовуться, віриш.

— І про коні можна буде спитатися?

— І про коні. Про все.

— А жаль же який!

— Чого жаль?

— Та казав жінці: не вмирай. Не вмирай, бо може до чогось таки доживеш, дак ні... Взяла дітей і подалася на той світ...

4

Увійшов дід Касян. Хима до його:

— Ну, як надворі? Теж свято.

Дід

— Темно надворі. Ще й вітер. Темно ще кругом у степах. Вишневого бачили? Десь по той бік хуторів. Без шапки, кажуть. Соломки назбирав, бриля плете, а сам таке верзе, що й купи не держиться, кажуть. Якогось серця шука, кажуть...

Лука

— Чув і я, що збожеволів. Доц іде — він ходить. Вітер, віриш, ходить. Без шапки.

Яків *спітнілий, зворушений*

— Машина готова. Як з кутком?

Хима

— Ой, лишечко! Ще три хвилини — можна?

Яків

— Машина така категорія, що не жде.

Хима

— Три хвилинки! Забари на три хвилинки, Яшо! Невже не можеш?

Яків *з докором і піднесено*

— У мене в самого таке тиснення, Химо! Не то що в тебе — куточок не готовий... Три хвилини — довш не жду. *Побіг.*

Хима

— Подивіться, товариші, чи рівно я почепила патрет товариша Леніна?

Лука

— З уклоном, здається, в праву руч...

— Ой, лишечко... А тепер?

— Ану, Муно, посвіти, віриш!.. *Вийшов, з одного боку подивився, з другого подивився.* Тепер немов рівно.

Хима

— А подивіться, як у листях вийде? *Уквітчала портрет листям.* Ну, як?

Циган

— Як живий. А бачив я районного Леніна, дак той не такий. Воно й Ленінові, бачу, як у кого. У добрій комуні, то й добре виглядається, а в поганій, то вже так кривиться, так морщиться бідний.

Лука

— Хворий наш вождь.

Хима

— Снівся мені всю ніч.

Циган

— А розкажи, Химо, як?

Хима

— Немов вийшла я на степ. Зима і хуга б'є. І немов дивлюсь я на дорогу. Коли дивлюсь, аж дорогою сани— не сани, немов човен пливе, засипаний снігом. Щось везуть хороше. А за човном товариш Ленін, без шапки і руки в кишенях. А сніг метеликами його вкрив і немов тале на лобі. Я й думаю: холодно ж, а він усміхається та до нас у комуну... Я й прокинулася.

Циган з *досадою*

— Шкода, що не мені приснівсь, я б дідька лисого прокинувся. Розпитав би Леніна, за все чисто— і чи можна буде за соціалізму мінятися кіньми.

Лука

— Такий вождь і кому приснівся, віриш!

Хима

— А хто любить, тому він і сниться. Ой, якби я йому написала листа.

Лука

— Кому?

— Ленінові.

— Ну й баба, віриш. Та він тобі хто? Може Яків скажеш, що ти до його з листом. Та й що б ти написала, малограмотная?

Хима

— Що? Написала б отак: товаришу Ленін, Ілліч дорогий. Ми живем комунною і циган у нас. Наша комуна в степах...

У вікна гримнув постріл. Захиталась Хима й упала.

7

Знялася тривога. Убіг Яків, Микитко, Лавро.
— Хто?

Лука

— У вікно хтось.

Кинулись на двір. Циган перийий. Яків зостався. Підійшов до Хими. Спідничка закотилась за коліно. Нагнувся, обережно прикрив і тихо вийшов у машинову.

8

Зарипіли двері. Почали вертатись комунари. Циган і Лука ввели Вишневого. Сміється. Потирає руки.

— Ще й не встигла впасти, як уже минуле вертається, вертається. Слуги вводять за руки в рідну господу. Покличте хазяйку, Маланію Митровну? Що? Слава богу. А де ж ікони? І вікна не ті. Повставляйте зараз... І принесіть мені наза спаса¹, поїду яблука до церкви святити. Та запрягайте коні, на степ пора, вже ж скоро Покрова. Харчів поменше кладіть, тепер день малий. А хто посох мені квітника, га?..

Лавро глянувши Вишневому гля
бока в очі

— Обдуриш лікарів, обдуриш усіх спеців, та не обдуриш ти мене... до всіх прикидається. Одвезіть у район та зв'яжіть, як буде кидатися. Проїшов повз Химу, подивився на годинника. Сімнадцять хвилин затримки. Крикнув. Пускайте млина! Залунав гудок. Здвигнувся, побіг нас. І тільки тоді підійшов Лавро вдруге до Хими. Сів біля неї. Провина наша — не добили ворога, Химусю!

17/VIII—30.

Литературний музей

20929 KA-3007

¹ Спас — свято, а не ікона.

36

Ціна 60 коп.

ХАРКІВСЬКИЙ

літературний музей

Бст. № 20929

№ КА-3007

КООПЕРАТИВНЕ **РУХ**
ВИДАВНИЦТВО

Харків, вул. 1-го Травня, № 11

Тел. № 29-84